Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX–XX. század)

LÁSZLÓ FERENC

A Romániai Magyar Közgazdász Társaság égisze alatt a tavalyi esztendőben megjelent „*Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*” című tanulmánykötet több szempontból is hiánypótló mű. Hiszen be kell ismernünk, hogy Erdély 18–20. századi történelme többszörösen is mostohagyereke történetírásunknak, elsősorban az anyaországinak. Persze nem szánt-szándékkal az, történetírásunkat nem terheli ezért felelősség. A dolognak részben „technikai” okai vannak, hiszen 1918 óta igencsak nehézkes a forrásokhoz való hozzájutás, a román hatóságok mai napig igyekeznek akadályokat gördíteni a kutató útjába, vagy legalább is „szemmel tartani” tevékenységét – ezt a recenzens maga is rendszeresen tapasztalja –; részben arról van szó, hogy a 40-es évek végétől kezdve a 80-as évekig Erdély tabutémává vált (valamelyest oldották ezt az erdélyi fejedelemség történetére vonatkozó kutatások, illetve a tabut véglegesen megtörő háromkötetes szintézis, mely elsősorban maga is kezdet, több területen további kutatásra ösztönöz), az erdélyi magyar történé-szek adott periódusbeli helyzetéről nem is beszélve, ugyanakkor a 90-es években új szempontok szerint újra kellet gondolnunk szűkebb pátriánk történeti problémáit, mely jelentős energiákat kötött le. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy Erdély történetének valóban megvan a maga különlegessége – nem feltétlenül mítoszaira gondolok, bár abból is van elég –, mely „egész” történészeket kíván meg, s bár lehet, hogy sokan nem értenek ezzel egyet, de úgy gondolom, hogy nem lehet – pontosan ezen sajátosságok miatt – mindig a Királyhágón inneni kérdésekkel együtt tárgyalni, igaz Erdély – ha a politikai helyzet ezt lehetővé tette – a Magyar Királyság szerves része volt, vagy újból és újból azzá vált. Hiánypótló mű tehát, mert historiográfiánknak minél több, Erdély történetével foglalkozó színvonalas tanulmányra van szüksége, mert a külön Erdély „studies”-nak (hogy egy divatos angol kifejezéssel éljek) is szüksége van a kutatási eredményekre, az erdélyi magyarságnak pedig árnyalt történeti tudatra. Ráadásul külön jó, ha – az egyébként szükséges – politikatörténet uralmát oldják az eszme-, társadalom-, kultúra-, művelődés- és gazdaságtörténeti elemzések.

Márpedig a tanulmánykötet nem pusztán gazdaságtörténeti, hanem – ahogy Egyed Ákos az előszóban fogalmaz – az „általános mentalitástörténet” perspektíváira épülő munka, „interdiszciplináris természetű: szorosan összefügg a gazdaságtörténettel, a szociológiával, társadalmi antropológiával, gazdasági antropológiával, gazdasági néprajzzal és földrajzzal” (7. old.), tegyük még hozzá: az eszme- és hatástörténettel. A tanulmánykötet írásai szervesen kapcsolódnak egymáshoz, a szerkesztői munka alapossága kiváló, az írások egy fő kérdésre építenek: hogyan fogalmazódik meg a 18–20. században az erdélyi politikai és értelmiségi elit modernizációs igénye, miképpen képzelik el a régió felzárkóztatását, a társadalom és gazdaság szerkezeti átalakulásának elősegítését. A tanulmányok legnagyobb része egy-egy politikai gondolkodó vagy tudós koncepciójának rekonstrukciójára, életművének bemutatására törekszik – ezeket hidalják át az erdélyi gazdasági fejlődés, a gazdaságról való gondolkodásformálódásnak egy-egy korszakát általánosan bemutató írások, melyek elősegítik a koncepciók történelmi miliőbe való elhelyezését – vizsgálva helyzetelemzéseiket, javaslataikat. A kötetet végigolvasva kiderül: az erdélyi magyar elit programalkotó egyéniségei soha nem l'art pour l'art művelték a gazdaságtudományt, hanem mindig a társadalmi problémák megoldásának útját keresték, illetve az erdélyi magyarság megmaradásának feltételeit kívánták megteremteni. Egyed Ákos szavaival: a "homo oeconomicus"-t kívánták összebékíteni a "homo sociologus"-szal.

A kötet két részre oszlik, amelyeket egy bevezető rész előz meg Egyed Ákos előszavával és Csetri Elek XVIII. századról írt tanulmányával. Az első rész a XIX., a második a XX. századot foglalja össze – napjainkig. Az első „fejezet szereplői”: Wesselényi Miklós, Bölöni Farkas Sándor, Brassai Sámuel, Mikó Imre, Berde Áron, Kőváry László, Debreczeni Márton, Rajka Péter, a második „fejezet” Barabás Endre, Gávai Gaál Jenő, Venczel József, Szász Pál, Balázs Ferenc és Nagy Zoltán életművét értékeli. A tanulmányok írói mindvégig törekednek arra, hogy a különböző koncepcióalkotók eszmetörténeti gyökereit megmutassák, az erdélyi gazdasági gondolkodást párhuzamba állítják a nyugati közgazdaságtudomány fejlődésével. Nagy hangsúlyt fektetnek az éppen uralkodó gazdaságpolitikai tendenciák ismertetésére, a gazdaságformálás, illetve a gazdaságtudomány intézményes hátterének bemutatására.

Egyed Ákos tanulmányában jól érzékelteti: Wesselényi egyszerre a magyarországi és az erdélyi polgárosodás szószólója, személye a reformkort megkoronázó 1848-as forradalom által megvalósított unió szimbóluma. Wesselényi a két ország jövőjét elválaszthatatlannak tartotta, de mindvégig figyelt a régiók különbségeire is, s ezen különbségek szerint formálta meg az átalakulás Királyhágón innen és Királyhágón túli koncepcióját. Egyed Széchenyi és Kossuth mellett Wesselényit tartja a harmadik „legnagyobbnak”, bár néhány megállapítása túlzottan leegyszerűsítő. Széchenyit a szabad versenyes kapitalizmus hívének, illetve merkantilistának tartja, Kossuthot pedig a protekcionizmus hívének. Széchenyi gondolatvilágában valóban jelen van Adam Smith, de ez inkább a Hitelben mutatható ki, nézetei később vál-

toznak, illetve a védővám kérdését inkább politikai kérdésként értékeli – Bécs és a magyarság viszonya, a Monarchia egysége –, mintsem gazdaságfilozófiai problémaként. A merkantilista kifejezés pedig annyiban anakronisztikus, hogy pontosan Adam Smith az, aki Nemzet-gazdaságában átértékelte a merkantilizmus, fiziokratizmus érveit és túllépve ezeken a gazdasági kérdéseket teljesen új megvilágításba helyezi (ugyanígy helytelen terminológia a dualizmuskori ún. „merkantil-agrár vitát" merkantilizmus– fiziokratizmus vitának nevezni). Az írás a Széchenyi – Kossuth vita gazdaságelméleti hátterébe egy Smith – List típusú ellentétet vetít, itt viszont tisztázni kellene, hogy List nem a liberalizmus ellenfele. Minkét közgazdász szabad piacban gondolkodik, csak List jól látja: nincs még egységes európai piac, egymással kapcsolatban lévő piacok vannak, melyekre társadalmak épülnek, melyekben az individuumok jóléte megkívánja az adott régió adott esetben állami beavatkozással történő fejlesztését, versenyképessé tételét. Ez az alapállás Kossuthnál is, bár tudjuk az ő véleménye is változott, 1842 előtt sokkal következetesebb híve a szabad versenyes kapitalizmusnak, mint Széchenyi. A Széchenyi – Kossuth vita látszólagos gazdasági vetületeinek tényleges politikai hátterét Lackó Mihály már kimutatta. Külön ki kell még emelni Imreh István Bölöni Farkas Sándorról és Somai József Brassai Sámuelről írt tanulmányát. Két nagy erdélyi személyiség, az Amerikát megjárt, kérlelhetetlenül „szabadságmániás" székely, és „az utolsó polihisztor", akikről viszont sokan ennél többet nem is tudnak. Szellemi tevékenységük elemzéseit, a két kiváló értekezést ajánlom az olvasók figyelmébe természetesen a többi tanulmánnyal együtt.

A második rész két legjelentősebb írása – jelentőségük a témából is adódik –: Csucsuja István: A közgazdaságtudomány fejlődése Erdélyben a XX. században, illetve Kerekes Jenő – Somai József: A gazdasági oktatás története Erdélyben. A két írás az első világháború után jelentős mértékben megváltozott erdélyi magyar gazdasági gondolkodás helyzetét mutatja be. A román állam nemzetállami törekvései, kisebbségeket elnyomó intézkedései ellenére, a magyar tudósok által művelt közgazdaságtudomány mindvégig a szakma magaslatán állt, eredményei nemzetközi összehasonlításban is megállják a helyüket. A helyzetet talán a legjobban az illusztrálja, hogy a Bolyai Tudományegyetem felszámolása után a Babeș-Bolyain beindított román nyelvű közgazdász képzés a magyar tanári kar átvétele nélkül nem is kezdhette volna el működését, de "hálaként" előbb még az 50-es években (pl. a magyarországi forradalommal való szimpátia miatt) jelentős csapást mérnek a tanárok egy részére – Csendes Zoltánt és Molnár Miklóst öngyilkosságba kergetik –, a magyar származású hallgatók arányát rendszeresen 5-10% alatt tartják, a nyugdíjba vonuló tanárok helyébe már csak románokat vesznek fel.

A kötet ezen része foglakozik behatóan az erdélyi szövetkezeti mozgalommal is. Farkas Zoltán, Vincze Gábor, Guzs Ferenc mutatja be az erdélyi szövetkezetiség sajátosságait. 1918 előtt ezek a gazdasági-társadalmi mozgalmak jelentős mértékben kapcsolódnak a dualizmuskori politikához: a merkantil-agrár ellentéthez, gr. Károlyi Sándor politikai koncepciójához (erdélyi követője Gidófalvi István). Különösen azért is visszhangra talál az agrárius szemlélet Erdélyben, mert a koncepció hangsúlyozza „a birtok védelmének fontosságát, mert abban nemzetteremtő eszközt lát", s ez a hasonló felfogású politikát (birtokszerzés, felvásárlás) folytató román nemzetiségi politikusokkal szemben egy védekezési lehetőség, illetve a szövetkezetiségnek mindig is komoly alapjai voltak az erőteljesebb erdélyi közösségi tradíciók révén. 1918 után változik a helyzet, s megváltozik a szövetkezetiség jelentősége is. Az 1921-es román földreform Erdélyben a magyarság ellehetetlenítését is megcélozza, az iskolák, egyházak, alapítványok elveszítik birtokaikat, márpedig ezeknek fontos szerepe volt a megmaradás biztosításában, ráadásul erőtlen kisbirtokok jönnek létre, melyeknek igencsak szüksége volt a szövetkezeti összefogásra. Igen sokszínű mozgalom bontakozik ki: fogyasztási-, hitel-, gépkölcsönző, tejszövetkezetek stb. jönnek létre. A szövetkezetiség legjelentősebb teoretikusa pedig a továbblépés útjait keresi: Balázs Ferenc a mozgalmat egy „vidékfejlesztési stratégiává" gyúrná össze, melyben belefér a vidéki turizmus előmozdítása is. Nagy Zoltán látva, hogy a szövetkezetek megőrizték nemzeti jellegüket, ezek közelítésére törekszik, abban bízva, hogy a közös szükségletek és célok felismerése révén a nemzetiségi ellentéteket is oldani lehet. Nagy elemzései a legkritikusabb pillanatokban is objektívek maradnak. Természetesen a román kormányzat is látja a magyarság számára fontos mozgalom szerepét, s bár megszüntetni nem fogja a két világháború között, ellenőrzése alá kívánja vonni (kivéve a parasztpárti kormányzás időszakát, amikor is épp ellenkező tendencia mutatkozik). 1945 után pedig már nincs apelláta, fokozatosan elsorvasztják ezeket az alulról kibontakozó, önszerveződő mozgalmakat.

A tanulmánykötet igen magas szakmai színvonalú, az írások végén található jegyzetek alapján elmondható, hogy jelentős apparátust mozgat meg – s ez az erdélyi magyar történetírást dicséri, hiszen a felhasznált irodalom nagyrészét ez adja. A kötet szerkesztői és írói az erdélyi történet- és közgazdasági tudomány legjelentősebb képviselői, Csetri Elek, Egyed Ákos és Imreh István személyében az MTA három külső tagja vett részt e tanulmánykötet-vállalkozásban.

Szerkesztőbizottság: Csetri Elek, Egyed Ákos, Kerekes Jenő, Somai József
Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2001. 311 oldal